

KSIEGA POWTORZONEGO PRAWA

BIBLIA LUBELSKA
Wydanie pierwsze

Redakcja naukowa
Ks. Adam Kubiś

PISMO ŚWIĘTE
STAREGO I NOWEGO TESTAMENTU

w przekładzie z języków oryginalnych

KSIĘGA POWTÓRZONEGO PRAWA

Wstęp, przekład, miejsca paralelne i komentarz
Ks. Janusz Lemański

Wydawnictwo KUL
Lublin 2022

Recenzenci:

Ks. prof. dr hab. Marek Parchem (UKSW)

Ks. dr hab. Grzegorz Szamocki, prof. UG

Opracowanie redakcyjne

Dawid Mielnik

Opracowanie komputerowe

Dawid Mielnik

Za zgodą Kurii Metropolitalnej w Lublinie

z dnia 12 października 2021 r.

Nr 861/G1/2021

Bp dr hab. Józef Wróbel, wikariusz generalny

Ks. dr Krzysztof Kwiatkowski, kanclerz

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2022

ISBN: 83-228-0381-8 (do *Biblii Lubelskiej*)

ISBN: 978-83-8288-005-2 (do *Księgi Powtórzonego Prawa*)

Wydawnictwo KUL

ul. Konstantynów 1H, 20-708 Lublin

tel. 81 740-93-40, e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl

<http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa:

volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

tel. 91 812-09-08, e-mail: druk@volumina.pl

1. Wprowadzenie

Polska nazwa księgi (Księga Powtórzonego Prawa) jest pochodną tradycji grecko-łacińskiej (por. Pwt 17,18 LXX: *deuteronomion*, Vg: *deuteronomium* = kopia Prawa). Obramowanie sceniczne księgi obejmuje wydarzenia związane z dniem śmierci Mojżesza w Moabie. Rzecz dzieje się u progu Ziemi Obiecanej, na wschodnim brzegu Jordanu. W tym kontekście osadzone zostały ostatnie mowy Mojżesza oraz przekazany przez niego zbiór Prawa (Pwt 12–26). Razem, poprzez różne formalne powiązania, księga przypomina mowę pożegnalną Mojżesza. Mojżesz umiera po 40 latach wędrówki po pustyni, w przeddzień wkroczenia Izraelitów do Ziemi Obiecanej. Chodzi o symboliczny moment w ramach kompleksu Rdz-2Krl. Dzieje Mojżesza i dzieje Izraela poza Ziemią Obiecaną dobiegły końca. Zacznie się czas „po Mojżeszu”, okres „pobytu w kraju”. Szczególny i wyjątkowy status słów zawartych w księdze wynika z faktu, że chodzi o „testament” wypowiedziany w dniu śmierci Mojżesza. Rzecz dotyczy interpretacji woli Bożej przekazanej za pośrednictwem tegoż Mojżesza. Zatem księga zawiera wykładnię i zasady normujące każde przyszłe głoszenie woli Bożej w Izraelu. Takie rozumienie treści księgi widoczne jest już we wstępie do „historii deuteronomistycznej” (Joz-2Krl). Fundamentalną zasadą w jej zrozumieniu jest nakaz wyłączności kultu JHWH w Izraelu (por. Pwt 5,7; 6,4-6) oraz ograniczenie go do jednego, wybranego przez Boga miejsca (por. Pwt 12). Przestrzeganie tych dwóch zasad stanowi podstawowe kryterium w ocenie tego, czy Izrael „czyni to, co słuszne w oczach JHWH”.

1.2. Struktura

Od strony formalnej księga zawiera trzy mowy Mojżesza (Pwt 1,6–4,40; 4,44–28,68; 28,69–30,20) i jego ostanie pożegnania (Pwt 31–33) oraz opis jego śmierci (Pwt 34). Można jednak również wyszczególnić cztery podstawowe nagłówki (1,1; 4,44; 29,1; 31,30). Ostatnią część podzielić można potem na dwa sposoby (28,69 i 31,30 lub 28,69 i 33,1). W księdze jest jednak cały szereg mniejszych elementów formalnych pozwalających na bardziej drobiazgowy podział. Zauważalne są na przykład nagłówki wprowadzające do kolejnych mów (Pwt 1,1-5; 4,44.45; 6,1; 12,1; 28,69; por. 33,1).

Mowy Mojżesza (Pwt 1–30)

1,1-5: wstęp do księgi;

1,6–4,43: pierwsza mowa: retrospekcja po 40 latach wędrówki z Horebu do Moabu (Pwt 1–3), pareneza dotycząca zakazu obrazów (Pwt 4,1-40 [4,41-43 miejsca azylu po wschodniej stronie Jordanu]);

4,44.45-49: wstęp do drugiej mowy Mojżesza;

5,1–11,32: druga mowa: Dekalog (Pwt 5); *šama' jišra'el* + pareneza do pierwszego przykazania (Pwt 6–11);

12,1: wstęp do zbioru Prawa;

12,1–26,15: Kodeks Prawa;

12,1-16,17: centralizacja kultu i wyłączność kultu JHWH; przepisy społeczne;

16,18-18,22: przepisy dotyczące urzędów (sędzia, król, kapłan, prorok);

19,1-26,15: przepisy prawne i społeczne, obowiązujące tabu + dodatki kultowe (Pwt 26,1-15) z tzw. małym credo historycznym (Pwt 26,5-9);

26,16-19: tekst pomostowy do końcowej parenezy;

27–30: końcowa pareneza (Pwt 28: przekleństwa i błogosławieństwa; Pwt 29: przymierze w Moabie) + tytuł (lub zakończenie) w Pwt 26,69.

Zakończenie Pięcioksięgu/Tory (Pwt 31–34)

31: Jozue następcą Mojżesza; **32:** pieśń Mojżesza; **33:** błogosławieństwo Mojżesza; **34:** śmierć Mojżesza.

Właściwa mowa pożegnalna (Pwt 1–30) stanowi złożony kompleks literacki, w ramach którego pojawiają się czasem jakieś „odrębne” fragmenty (zarządzenie dotyczące miejsc azylu: Pwt 4,41-43; instrukcje Mojżesza

dla starszych Izraela i kapłanów lewitów: Pwt 27,1-10). Wyróżnić można także Kodeks Deuteronomistyczny (Pwt 12–26) oraz jego narratywne obramowanie (Pwt 1–11; 27–30). W pierwszej mowie Mojżesz przypomina o wydarzeniach, które miały miejsc na Horebie i potem w czasie wędrówki z Horebu (deuteronomistyczna nazwa Synaju) do Moabu (Pwt 1–3). To krótka wersja tego, co opisane zostało w detalach w Księdze Wyjścia i w Księdze Liczb. Retrospekcja historyczna swoje zwieńczenie znajduje potem w parenezie odnoszącej się do zakazu czynienia obrazów i akcentach monoteistycznych (Pwt 4,1-40). Centrum tego bloku mów stanowi wezwanie do strzeżenia „głównego przykazania” w teologii deuteronomistycznej: wyłączności kultu JHWH w Izraelu i nakaz miłowania Go (Pwt 5–11). W obecnej wersji to przykazanie otwiera Dekalog (Pwt 5), a potem swoje dopełnienie znajduje ono w *šəma’ jisraēl* (Pwt 6,4) oraz przykazaniu miłości do Boga (Pwt 6,5). Na końcu wspomina się epizod ze złotym cielcem – „grzech pierworodny” Izraela będący archetypem wszelkiego grzechu (Pwt 9–11). Pomiedzy tą parenezą dotyczącą głównego przykazania i wprowadzeniem do kolejnej mowy Mojżesza znajduje się zbiór Prawa (Pwt 12–26). Pierwsza jego część zawiera tzw. „prawo przywileju” i przepisy natury społecznej (Pwt 12,1–16,17). Kulminacyjny element tej części stanowi nakaz oddawania czci w Izraelu wyłącznie JHWH i kult sprawowany w jednym, wybranym przez Niego miejscu. Centralna część zbioru praw to przepisy dotyczące sprawowania konkretnych urzędów w Izraelu (Pwt 16,18–18,22). Ostatnia natomiast (19,1–26,15) zwiera różne prawa dotyczące kwestii jurydyczno-militarnych (Pwt 19,1–21,9), społecznych i domowych (Pwt 21,10–25,19) oraz aneks kultowy. Centralnym elementem w zakończeniu (Pwt 27–30) są z kolei przekleństwa dla tych, którzy nie strzegą praw i przepisów JHWH oraz błogosławieństwa dla tych, którzy je szanują i wypełniają. Pieśń (Pwt 32) i błogosławieństwa (Pwt 33) Mojżesza odbiegają nieco od jego mowy pożegnalnej. Wraz z ustanowieniem Jozuego następcą wielkiego przywódcy Izraela (Pwt 31) oraz opisem śmierci tego ostatniego (Pwt 34) obie pieśni tworzą zewnętrzne ramy księgi i zwieńczenie całego Pięcioksięgu.

1.3. Problemy literackie i historia badań

Księga Powtórzonego Prawa zawiera szereg osobliwości wyróżniających tę księgę spośród innych. Pozwalają one postrzegać ją jako dzieło *sui generis*:

- księga jest dość luźno powiązana z resztą Pięcioksięgu i związki te zachodzą głównie poprzez jej literackie obramowanie;
- formalnie jest ona stylizowana na mowę pożegnalną Mojżesza (jego testament) wygłoszoną w ostatnim dniu jego życia, w przeddzień wkroczenia Izraelitów do Ziemi Obiecanej;
- pod względem stosowanego języka i prezentowanej teologii stanowi ona osobliwy dyskurs wyróżniający się na tle pozostałych części Pięcioksięgu;
- ma ona wiele wspólnych elementów ze starożytnymi, wschodnimi międzynarodowymi traktatami lojalnościowymi (głównie wasalskimi).

Już na początku XIX wieku (Wilhelm Martin de Wette, 1780–1849) wykazano ściśle ideowe związki między wymaganiami stawianymi w Księdze Powtórzonego Prawa i reformami religijnymi przeprowadzonymi w 622 roku przed Chrystusem przez króla Jozjasza (2Krl 22–23). Precyzyjne wyróżnienie tej części Księgi Powtórzonego Prawa, którą należy wiązać z tymi reformami, do dziś jest jednak przedmiotem dyskusji (tzw. Pra-Deuteronomium). Czasowe usytuowanie księgi w czasach Jozjasza stanowi jednak powszechnie akceptowaną hipotezę i ważny punkt odniesienia w badaniach nad powstaniem Pięcioksięgu. Problemy leżą w szczegółach i dotyczą głównie kolejności oraz przyporządkowania warstw literackich w księdze oraz historyczności samych reform przeprowadzonych przez Jozjasza. Jednym z elementów formalnych, wskazywanych jako argument w dyskusji nad etapami powstawania księgi, były łatwo zauważalne zmiany wypowiedzi z drugiej osoby liczby pojedynczej na drugą osobę liczby mnogiej (tzw. *Numeruswechsel*). Inne elementy, brane pod uwagę, to niejednolite zastosowanie pewnych zwrotów oraz ich znaczne rozproszenie. Zauważalne jest również to, że obecna w literackim obramowaniu stylizacja księgi na „ostatnie słowa Mojżesza”, wygłoszone tuż przed podbojem Kanaanu, nie zawsze obecna jest w innych wypowiedziach, a jeśli już, to wprowadzona została do nich wtórnie. Do tego dochodzą typowe tylko dla deuteronomisty zwroty i koncepcje teologiczne oraz elementy z zakresu historii redakcji. W księdze znaleźć można również sporo językowych i ideowych napięć zakłócających jej koherentny charakter. Inny problem stanowi

złożona literacko-historyczna relacja treści księgi z podaniami zawartymi w tekstach związanych z tradycją o Synaju. Wyjaśniając te kwestie, najczęściej wskazywano na wtórny charakter tych związków w tekstach paralelnych z Księgą Powtórzonego Prawa (Julius Wellhausen), konkurencyjność wobec siebie dużych bloków narracyjnych (Georg Braulik, Norbert Lohfink) lub sugerowano późniejsze przepracowywanie pierwotnych tekstów (tzw. *Grundtextes*; Lothar Perlitt, Timmo Veijola). Pod uwagę brano również tzw. modele pośrednie (Eckart Otto). Wspólnym mianownikiem wszystkich tych prób wyjaśnienia drogi powstania Księgi Powtórzonego Prawa jest to, że poza tzw. tradycją przeddeuteronomistyczną większość tekstu księgi przynależy do środowiska deuteronomistycznego i stanowi dokonywane przez nie później mniejsze lub większe uzupełnienia. Sporne jest natomiast historyczne przyporządkowanie poszczególnych warstw literackich. Dotyczy to również tekstu podstawowego. Tradycyjnie sytuuje się środowisko deuteronomistyczne w ostatnich latach istnienia monarchii judzkiej. Od ponad wieku znana jest jednak także alternatywna hipoteza (Gustav Hölscher), według której księga stanowi dzieło z czasów wygnania babilońskiego i zawiera projekt restauracji Izraela po tym wygnaniu. Ta propozycja powraca w ostatnim czasie także ze względu na liczne historyczne trudności w powiązaniu pierwotnego rdzenia księgi z reformami Jozjasza. Opis reformy z 2Krl 22–23 wykazuje dziś bowiem szereg trudności zarówno natury krytycznoliterackiej, jak i w relacji do wiedzy archeologicznej. Tekst tego opisu zakłada przede wszystkim redakcyjny kształt całej historii deuteronomistycznej, co umniejsza jego historyczną wartość i rodzi podejrzenia, że może chodzić wyłącznie o inspirującą, deuteronomistyczną legendę mającą na celu legitymizację samej Księgi Powtórzonego Prawa.

1.4. Powstanie księgi

Podstawowa różnica w księdze zachodzi pomiędzy jej parenetycznym obramowaniem i częścią legislatywną (Pwt 12–26). W kontekście narracyjnego obramowania Mojżesz nieustannie odnosi się do przekazanego przez siebie Prawa. Z tego względu ramy te jawią się dziś jako prolog i epilog do tego Prawa. Potwierdza to potem ciągle przywoływanie momentu jego przekazania na Horebie, co już samo w sobie sugeruje inne miejsce powstania tego zbioru.

Jednak nawet bez tego założenia różnice pomiędzy tymi częściami księgi są wyraźne. Niezależnie od osobliwości i wewnętrznej zgodności oraz reklamowego stylu narratywnej parenezy znaleźć w niej możemy terminologię prawną charakterystyczna także dla Pwt 12–26. Z kolei w samym zbiorze Prawa nie pojawiają się już potem żadne wyraźne wskazówki, że przekazującym go (podmiot mówiący) jest Mojżesz. Prawo mogło zatem istnieć bez ram narratywnych, ale ramy bez tego zbioru Prawa już nie. To punkt wyjścia do poszukiwania rdzenia tradycji deuteronomistycznej związanej z Księgą Powtórzonego Prawa w ramach Pwt 12–26.

1.4.1. Prawo (Pwt 12–26)

Sam zbiór prawa nie jest jednorodny i badacze znajdują w nim szereg późniejszych dodatków i drobnych uzupełnień. Ważnym kryterium pozwalającym na wyróżnianie późniejszych dodatków są aluzje do obramowania księgi oraz stylizowanie całości jako mowa pożegnalna Mojżesza (*Numeruswechsel*). Uważa się, że liczba mnoga we wprowadzeniach („wy”) jest wtórna w stosunku do liczby pojedynczej („ty”). Nie oznacza to, że każdy fragment z liczbą pojedynczą musi należeć do starszej warstwy redakcyjnej. Aktualne badania pokazują, że zmiana liczby stanowi również środek literacki stosowany do uzyskania określonego efektu retoryczno-teologicznego. Ważnym kryterium dla badań diachronicznych jest potem recepcja Kodeksu Przymierza (Wj 20–23) dokonana w ramach prawa deuteronomistycznego. Z jednej strony znajdujemy w nim prawa, którym brak jest odpowiedników w Kodeksie Przymierza, a z drugiej strony nie trudno zauważyć świadome korekty dawnych przepisów. Kolejnym kryterium jest zasada centralizacji kultu stanowiąca nie tylko zasadniczą różnicę w relacji do Kodeksu Przymierza, ale i ewenement w kontekście starożytnej tradycji prawnej. Nie wszystkie nowości zawarte w kodeksie dadzą się jednak powiązać z zasadą centralizacji. Wiele z nich to efekt późniejszych etapów w rozwoju pojęć prawnych lub zainteresowania ujednoczeniem samego Prawa. Autorzy deuteronomistyczni użyli Kodeksu Przymierza (Wj 20,22–23,33) jako punktu wyjścia (tzw. *Vorlage*). Przeformułowali część zawartych w nim praw pod kątem zasady centralizacji kultu (Wj 21,6 vs. Pwt 15,17; Wj 21,12-14 vs. Pwt 19,1-13). Uderzający jest jednak fakt zaawansowanego jurystycznie i etycznie rozwoju pojęć oraz koncepcji prawnych, który nie pozwala patrzeć na wkład środowiska deuteronomistycznego

w rozwój prawa wyłącznie z punktu widzenia idei centralizacji kultu. Widać to w reorganizacji zasad i przepisów prawnych Księgi Przymierza i zakładanych w niej instytucji. Z jednej strony zakłada się kultową jurysdykcję związaną z takim centralnym sanktuarium (Pwt 17,8-13), a z drugiej wprowadza się profesjonalne i lokalne sądownictwo (Pwt 16,18), które nie ma bezpośrednich związków z takim sanktuarium. Ma za to na celu wprowadzenie jednolitego i funkcjonalnego systemu sądowego w całym kraju. Aktualny stan badań pozwala stwierdzić, że Kodeks Przymierza stanowi zatem uznane dziś *Vorlage* Kodeksu Deuteronomistycznego. Inne potencjalne teksty, które zostały tu wykorzystane, trudniej jest jednoznacznie ustalić. Niemniej zakłada się ich istnienie. Przykładem jest kalendarz kultowy (Pwt 16,1-17), który został przepracowany w celu dostosowania go do zasady centralizacji kultu.

1.4.2. Parenetyczne obramowanie (Pwt 1–4; 31–34 i 5–11; 27–30)

Przy lekturze tej części księgi widać stałą tendencję do akcentowania faktu przekazania Prawa, jak i wezwanie do jego respektowania. Powtórzenia, zmiany liczby (*ty – wy*; tzw. *Numeruswechsel*) i liczne nagłówki introdukcyjne powalają sądzić, że ten kompleks literacki nie powstał od razu w obecnej formie. Chronologiczne pierwszeństwo przypisuje się ramom wewnętrznym (Pwt 5–11 + 27–30), zewnątrz ramy zaś uważa się za młodsze (Pwt 1–3 + 31–34). Niemniej przyjmuje się, że i w tych dwóch kompleksach zachodziły pomniejsze procesy wzrostu i uzupełniania. W ramach zewnętrznych zauważyć można retrospekcję związaną z wydarzeniami, które miały miejsce po wyruszeniu spod Horebu, w czym widzi się preludeum do historii deuteronomistycznej (DtrG). W mowach Mojżesza wprowadza się tu bowiem szereg odniesień do przeszłości i przyszłości związanych z podbojem dokonanych pod wodzą Jozuego (Pwt 3,21-28; 31,1-8; 32,45-52; Joz 1,1-3). Badacze nastawieni sceptycznie do łączenia Pwt 1–3 z DtrG sądzą z kolei, że chodzi tu wyłącznie o retrospekcyjną oraz interpretacyjną rekapitulację wcześniejszej opowieści, która poprzez dołączenie tekstów deuteronomistycznych utworzyła ciąg zdarzeń od exodusu aż po podbój Ziemi Obiecanej (Jan G. Gertz). Szczegółowa pareneza zawarta w Pwt 4 należy w każdym razie do najmłodszych tekstów w księdze. Zakłada się w niej już nawet znajomość tekstów kapłańskich Pięcioksięgu. Pieśń i błogosławieństwa Mojżesza (Pwt 32–33) również uchodzą dziś za młodsze teksty ubrane jedynie w archaizującą szatę językową.

Wewnętrzne ramy księgi mają ściśle powiązania z perykopą synajską (Wj 20–24; 32–34). Podkreśleniu tych związków służy wpisanie parenetycznie przepracowanego Dekalogu (Pwt 5,1–6,3; por. Wj 20,1–17) oraz szczegółowa rekapitulacja wydarzeń związanych ze złotym cielcem (por. Wj 32–34). Umieszczenie Dekalogu przed zbiorem pozostałych praw sprawia, że Prawo może być odczytane jako rozwinięcie i uszczegółowienie tego Dekalogu. Dokładne przyporządkowanie poszczególnych praw lub fragmentów kodeksu jest w tym wypadku jednak na tyle trudne, że Dekalog może być postrzegany jako „zasada porządkująca” i „klucz interpretacyjny” do Prawa deuteronomistycznego tylko z uwzględnieniem sporych ograniczeń w tej materii i potraktowanie tego faktu jako późniejszej fazy w rozwoju koncepcji tej księgi. Z drugiej strony taki sposób usytuowania Dekalogu sprawia, że może być on dziś postrzegany jako *carta magna* przymierza, co ma zresztą swój pierwowzór w traktach wasalskich epoki asyryjskiej (wcześniej również hetyckich). Głównym tekstem takiej traktatowej interpretacji i redakcji Księgi Powtórzonego Prawa jest uzupełnienie zawarte w *šəma' jisra'el*, w przykazaniu miłości wobec Boga (Pwt 6,4–5), jak i w kolejnym rozdziale poświęconym przymierzem (Pwt 7).

1.4.3. Czas powstania pierwotnego tekstu (*Ur-Deuteronomium*)

Czasowe powiązanie pierwszej wersji księgi z reformami Jozjasza (622 rok przed Chrystusem), jak zostało to już wspomniane, sprawia wiele trudności ze względu na aktualną wiedzę historyczną na temat tego okresu i samych reform. Niemniej czasowe usytuowanie początków księgi w czasach Jozjasza (638–609 przed Chrystusem), a więc pod koniec istnienia monarchii w Judzie, jest możliwe. Domniemane reformy opisane zostały tak (por. 2Krl 22–23), aby wzmocnić ich związek z zawartością Księgi Powtórzonego Prawa. Jednak już podstawy deuteronomistycznie przepracowanego przeddeuteronomistycznego tekstu wykazują pewne tendencje kultowo-polityczne, które dobrze wpisują się w zainteresowania środowiska deuteronomistycznego.

Pieczenie z VIII/VII wieku przed Chrystusem pokazują jeszcze sporą astralizację kultu w Judzie. Tendencja ta odwraca się jednak potem w VI wieku przed Chrystusem. To samo sugerują epigraficzne znaleziska z okresu od Ezechiasza (723–695 przed Chrystusem) po wygnanie babilońskie, które potwierdzają znaczny wzrost kompetencji i roli JHWH na tym terenie. Prezentowany jest On początkowo na podobieństwo bliskow-

schodniego bóstwa solarnego z domieszką elementów chtonicznych. W takiej osnowie JHWH wkroczył w obręb boskiego świata Kanaanu, stając się szybko głównym Bogiem w Jerozolimie (por. Pwt 32,8-9). W czasach panowania Tiglat-Pilesera III (745–726 przed Chrystusem) Juda została dość mocno włączona do systemu asyryjskich państw wasalskich. Wyprawa Sennacheryba przeciwko Ezechiaszowi pokazuje, jak trudno było się jej wyrwać z tego uzależnienia. Za czasów poprzedników Jozjasza: Manasesa (694–640 przed Chrystusem) i Amona (640–638 przed Chrystusem) dominacja asyryjska w Mezopotamii i Syro-Palestynie była praktycznie niepodważalna. Wraz ze śmiercią Aszurbanipala (628/627 przed Chrystusem) zaczął się jednak proces upadku imperium asyryjskiego (612 przed Chrystusem: upadek Niniwy). Już od 640 roku przed Chrystusem imperium wycofało się z regionu Syro-Palestyny. Nominalnie Jozjasz stał się wtedy wasalem faraona. Nie była to już jednak zależność porównywalna z okresem późnego brązu i Jozjasz miał dużą swobodę w tym, aby kształtować na nowo społeczność swojego państwa. Polityczne zależności zawsze miały na starożytnym Bliskim Wschodzie swoje implikacje religijne. Wynikało to choćby z faktu, że traktaty lojalnościowe opatrzone były wezwaniem skierowanym do bóstw czczonych przez ich sygnatariuszy. Polityczna dominacja przekładała się potem także na wpływy kulturowe. Czasy Jozjasza pokazują jednak wysiłki mające na celu emancypację społeczeństwa judzkiego od tych wpływów. Religijno-polityczne tendencje widoczne w obramowaniu Księgi Powtórzonego Prawa, mające odzwierciedlenie także w Prawie, to dużej mierze proces budowania tzw. monjahwizmu oraz centralizowania kultu. Obie tendencje stanowią punkt zwrotny, który wraz z przepisami dotyczącymi sądownictwa wskazuje na wolę radykalnej reorganizacji społeczności judzkiej. Wszystko to działo się jednak jeszcze nie bez wpływu kultury asyryjskiej, która widoczna jest choćby w prezentowaniu deuteronomistycznej teologii przymierza w kategoriach charakterystycznych dla wspomnianych już traktatów wasalskich (neosyryjskie zwroty i idee). Ich jurydyczne osadzenie jednak posłużyło deuteronomiście do interpretacji pierwszego przykazania. Kolejne deuteronomistyczne redakcje, począwszy od wygania aż po okres powygnaniowy, bazowały na tych tendencjach, dokładając nowe cegiełki do rozwoju teologicznego przesłania księgi.

1.5. Teologia

Księga prezentuje punkt zwrotny w starotestamentalnej historii religii – przejście od staroizraelskich religii, związanych z istnieniem dwóch niezależnych królestw Izraela i Judy, do judaizmu.

(a) Widoczne od początku księgi i powtarzane w dalszym jej ciągu najważniejsze przykazanie dotyczące wyłączności kultu JHWH i związane z tym wezwanie do centralizacji kultu (Pwt 12) miało decydujący wpływ nie tylko na rozwój religii i bieg dziejów powygnaniowej społeczności Judy, ale wytyczyło też rozpoczęty w okresie wygnania proces prowadzący do pojawienia się w religii Izraela idei monoteizmu.

(b) Deuteronomistyczna interpretacja dziejów Izraela (DtrG) w kluczu obowiązującego zawsze i wszędzie przymierza z JHWH odcisnęła na zawsze swoje piętno na sposobie myślenia o relacjach JHWH–Izrael. Odtąd zawsze to wyłącznie JHWH jest Bogiem Izraela, a Izrael jest Jego ludem (formuła przymierza). Jako naród wybrany i obdarzony takim przywilejem jest Izrael zobowiązany przestrzegać wszystkich wymogów tego przymierza (przykazania i dekretów przekazanych za pośrednictwem Mojżesza). Ta relacja jest obustronna (por. Pwt 7,6-8). Bóg, który od momentu wybawienia z Egiptu stał się Bogiem Izraela, a Izrael Jego szczególną własnością, stawia przed tym narodem szczególnie wymagania (por. Pwt 7,9-11).

(c) Miejsce „dla imienia JHWH” to jeden z zasadniczych motywów deuteronomistycznej koncepcji teologicznej dotyczącej sposobu obecności JHWH pośród Izraela (Pwt 12,5.11.14.21.26). Imię zastępuje i zarazem reprezentuje fizyczną (anikonizm) obecność Boga w sanktuarium. Świątynia w związku z tym jest tylko Namiotem Spotkania (Pwt 31,14-15), a „Arka Przymierza JHWH” – wyłącznie pojemnikiem „z drzewa akacjowego” zawierającym dwie kamienne tablice (symbol tego przymierza – Pwt 10,1-5).

(d) Identyfikacja nauczanych przez Mojżesza ustnie zasad prawnych ze spisaną przez niego księgą Tory wyznacza przejście od religii kultu do religii księgi i, co za tym idzie, początek tworzenia zbioru tekstów znanego dzisiaj jako Tora/Pięcioksiąg, a w dalszej kolejności jeszcze szerszego zbioru ksiąg świętych.

(e) Trudno nie docenić także – w porównaniu z Księgą Przymierza – wkładu szkoły deuteronomistycznej w rozwój koncepcji i pojęć jurystycznych oraz etycznych.

(f) Dalszy rozwój tej szkoły i prezentowanej przez nią teologii przyczynił się do nowego rozumienia historii i profetyzmu, obowiązującego zresztą do dziś. Z punktu widzenia deuteronomisty prorocy głosili nadchodzące wydarzenia i wzywali do nawrócenia poprzez wierność Prawu Bożemu.

(g) Koncepcje teologiczne i duchowy klimat związane z Księgą Powtórzonego Prawa i środowiskiem deuteronomistycznym miały ogromny wpływ na późniejszy judaizm. Przykazanie miłości Boga (Pwt 6,4-5) razem z przykazaniem miłości bliźniego (Kpł 19,18) stanowią według Jezusa kwintesencję całego Prawa (por. Mk 12,28-34; Łk 10,25-37; Mt 22,34-40).

Spis treści

1. Wprowadzenie	5
1.2. Struktura.....	6
1.3. Problemy literackie i historia badań	8
1.4. Powstanie księgi.....	9
1.4.1. Prawo (Pwt 12–26).....	10
1.4.2. Parenetyczne obramowanie (Pwt 1–4; 31–34 i 5–11; 27–30).....	11
1.4.3. Czas powstania pierwotnego tekstu (<i>Ur-Deuteronomium</i>).....	12
1.5. Teologia.....	14
Księga Powtórzonego Prawa	17
1. Pierwsza mowa Mojżesza (1,1–4,43).....	17
1.1. Wstęp (1,1-5).....	17
1.2. Ostatnie pouczenie na górze Horeb (1,6-18).....	18
1.3. Niewierność ludu w Kadesz (1,19-33).....	22
1.4. Kara (1,34-46).....	24
1.5. Respektować prawo do ziemi Edomitów, Moabitów i Ammonitów (2,1-23).....	27
1.6. Sichon, król Cheszbonu (2,24-37).....	31
1.7. Og, król Baszanu (3,1-7).....	35
1.8. Podział Transjordanii (3,8-22).....	36
1.9. Rozmowa Mojżesza z JHWH (3,23-29).....	39

1.10. Końcowe upomnienie (4,1-43)	40
1.11. Niezmiennosc prawa i motywacje do posluszenstwa (4,1-8) ..	41
1.12. Relacja personalna pomiedzy Izraelem i jego Bogiem (4,9-31)	42
1.13. JHWH jedynym Bogiem Izraela (4,32-40)	47
1.14. Miasta ucieczki (4,41-43)	49
2. Przymierze na Horebie – wprowadzenie narratywne (4,44–11,32) ..	50
2.1. Wprowadzenie do drugiej mowy Mojżesza (4,44-49)	50
2.2. Teofana i przymierze na Horebie (5,1-33)	52
2.3. Miłość do Boga wyraża się w przestrzeganiu Prawa (6,1-25) . . .	59
2.4. Izrael narodem wybranym i świętym (7,1-11)	63
2.5. Warunki przymierza (7,12-26)	65
2.6. Dobra ziemia i doświadczenie z pustyni (8,1-20)	68
2.7. Bunt u podnóża góry Bożej (9,1-29)	71
2.8. Arka Przymierza i lewici (10,1-11)	76
2.9. Wezwanie do zmiany postawy (10,12-22)	78
2.10. Wezwanie do zachowania wierności (11,1-32)	81
3. Kodeks Deuteronomistyczny (12–26)	85
3.1. Centralizacja kultu (12,1-31)	85
3.2. Lojalność wobec JHWH i fałszywi prorocy (13,1-19)	90
3.3. Izrael świętym ludem JHWH: reguły pokarmowe (14,1-21) .	94
3.4. Dziesięciny (14,22-29)	97
3.5. Przepisy o charakterze społecznym (15,1-23)	99
3.6. Święta i pielgrzymki (16,1-17)	103
3.6.1 Pascha (16,1-8)	103
3.6.2 Święto Tygodni (16,9-12)	104
3.6.3 Święto Namiotów (16,13-17)	105
3.7. Struktury państwowe i system teokratyczny (16,18–18,22) . .	106
3.7.1 Sędziowie i administrowanie aktywnością procesową (16,18–17,13)	106
3.7.2 Król (17,14-20)	110
3.7.3 Kapłani i lewici (18,1-8)	111
3.7.4 Prorocy (18,9-22)	113
3.8. Prawa dotyczące kary śmierci i wojny (19,1–21,14)	115
3.8.1 Miasta ucieczki (19,1-14)	115

3.8.2	Świadkowie (19,15-21)	118
3.8.3	Wojna (20,1-20)	119
3.8.4	Zabójstwo bez świadków (21,1-9).....	123
3.8.5	Branki wojenne (21,10-14)	125
3.9.	Relacje społeczne i respekt wobec życia (21,15–23,1)	126
3.9.1	Podział majątku (21,15-17)	126
3.9.2	Zbuntowany syn (21,18-21)	127
3.9.3	Pochowanie zwłok po powieszeniu (21,22-23)	128
3.9.4	Prawo dotyczące pomocy bliźniemu (22,1-4)	129
3.9.5	Zakaz mieszania gatunków (22,5-12)	129
3.9.6	Prawo dotyczące dziewictwa (22,13-21)	131
3.9.7	Prawo dotyczące cudzołóstwa i gwałtu (22,22–23,1) ..	133
3.10.	Prawa dotyczące czystości i prawa o charakterze społecznym (23,2–25,16)	135
3.10.1	Zasady przynależności do zgromadzenia JHWH (23,2-9)	135
3.10.2	Przepisy dotyczące czystości rytualnej w przypadku wojny (23,10-15)	136
3.10.3	Prawa dotyczące zbiegów i prostytucji (23,16-19)	137
3.10.4	Prawa dotyczące lichwy, ślubów i własności prywatnej (23,20-26)	138
3.10.5	Rozwód (24,1-4)	140
3.10.6	Różne przepisy gwarantujące pełnię życia (24,5-7) ..	141
3.10.7	Respekt wobec bliźniego (24,8-22)	141
3.10.8	Zastosowanie zasady lewiratu (25,5-10)	145
3.10.9	Różne przepisy dotyczące respektu wobec godności i życia bliźniego (25,11-16)	146
3.10.10	Amalekici (25,17-19)	147
3.11.	Małe <i>credo</i> historyczne (26,1-11)	148
3.12.	Modlitwa towarzysząca dziesięcinie (26,12-15)	150
3.13.	Ostanie wspomnienia (26,16-19)	151
4.	Błogosławieństwa i przekleństwa (27,1–28,69)	152
4.1.	Wymóg posłuszeństwa przykazaniom Boga (27,1-10)	152
4.2.	Ceremonia przekleństw i błogosławieństw na górze Ebal i Garizim (27,11-26)	153

4.3. Błogosławieństwa w Moabie (28,1-14)	155
4.4. Przekleństwa przeciwko ziemi (28,15-24)	157
4.5. Przekleństwo jako konsekwencja wojny i niewoli (28,25-37) .	159
4.6. Złorzeczenie jako odwrócenie błogosławieństwa (28,38-48) .	161
4.7. Klimaks (28,49-62)	162
4.8. JHWH Bogiem przekleństw (28,63-69)	164
5. Ostatnie wskazania: przymierze w Moabie (29,1–30,20)	166
5.1. Retrospekcja historyczna (29,1-8)	166
5.2. Tożsamość stron przymierza (29,9-14)	167
5.3. Spełnienie się przekleństw (29,15-28)	168
5.4. Powrót z wygnania (30,1-14)	171
5.5. Wybór drogi życia (30,15-20)	173
6. Pożegnanie Mojżesza (31,1–32,47)	175
6.1. Zapowiedź śmierci Mojżesza (31,1-8)	175
6.2. Czytanie Tory (31,9-13)	177
6.3. Wydarzenia po Mojżeszu i pieśń świadectwa (31,14-23) . .	178
6.4. Prawo obok arki (31,24-29)	180
6.5. Pieśń (31,30–32,43)	181
6.6. Narratywna konkluzja pieśni (32,44-47)	190
7. Błogosławieństwo i wizja Mojżesza (32,48–34,4)	191
7.1. Decyzja JHWH w sprawie Mojżesza (32,48-52)	191
7.2. Błogosławieństwa i hymn na cześć JHWH (33,1–34,4) . . .	192
8. Śmierć Mojżesza i koniec Pięcioksięgu (34,5-12)	198
Literatura	201